

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 321.011.5:329.12:355.48

Liberalna demokracija i rat

DAVOR RODIN*

Sažetak

Autor iznosi tezu Carla Schmitta da je građanski rat bit liberalne demokracije. Određenje političkoga iz odnosa prijatelj—neprijatelj bilo je egzistencijalističko radikaliziranje i aktualiziranje Hobbesova načela o ratu sviju protiv svih. Za tako određeno ustrojstvo liberalno-demokratskog društva i države važi da je rat između građana jedne države kao i rat među državama podjednako neizbježan kao i neraspoloživ. Poslijeratna iskustva s evropskim krizama govore da su sve one bile riješene uz pomoć sekundarnih sredstava. Međutim, nakon završetka hladnog rata mnogo hvaljena sekundarna sredstva više ne djeluju i to zato što više ne stoje pod komandom prešutnog političkog konsenzusa evropskih država, što se potvrđuje i u prijekom slučaju balkanskog rata.

S Heideggerom, Weberom, Schmittom postao je pojam *neraspoloživosti* (Unverfügbarkeit) predmetom stalnih diskusija, bez obzira je li riječ o neraspoloživosti bitka, svijeta života, iracionalnosti, čuda, slučajnosti političkog ili rata. »Ne pripovijeda se o onom što slijedi iz nekog racionalnog djelovanja, već o onom što iz njega ne slijedi a trebalo bi slijediti«,¹ rekao je pravovremeno Hermann Lübbe. Tako se i dogodilo: Namjeravali smo nakon završetka hladnoga rata, poslije ujedinjenja obiju Njemački, nakon raspada Sovjetskog Saveza, ovdje, u Zagrebu, rezimirati demokratske ideale i procese na kraju 20. stoljeća. A što se dogodilo? U položaju smo da pripovijedamo o zbiljskom evropskom ratu!

U pozivnom pismu za naš simpozij čitamo, doduše, opomenu: »Neizvjesno je kako će se politički sistem demokracije potvrditi pred izuzetnim egzistencijalnim izazovima pred kojima stoji suvremeno čovječanstvo«. Ta je opomena odmah potvrđena tvrdnjom da su pokušaji presađivanja demokracije u širokom izvanevropskom svijetu uglavnom propali.

Sada nam je postavljeno pitanje: Je li liberalno-demokratska, parlamentarna ustavna demokracija u stanju ovladati i kontrolirati nastalu egzistencijalnu krizu, ili

* Davor Rodin, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija društvenih znanosti, Teorijsko-politički odsjek

¹ Hermann Lübbe, *Was aus Handlungen Geschichten macht*, u *Vernünftiges Denken*, Walter de Gruyter, Berlin 1978, str. 241.

smo usprkos svim tim demokratskim sredstvima bespomoćno izloženi bezobzirnom ratu? Lübbe smatra da liberalna demokracija ima i pravo i dužnost da protiv neprijatelja demokracije s lijeva i s desna koji moraliziraju i historiziraju, nastupi svom odlučnošću i svim sredstvima pravne države, i da kratkoročno u prolaznom izvanrednom stanju suspendira demokratska načela u svrhu obrane demokracije.

Gradanski rat protiv opasnosti lijevog i desnog radikalizma, prema Lübbeu, i dalje je moguć, dapače sa stajališta građanskih prava na pobunu, čak i opravdan. Mogućnost uspostave izvanrednog stanja u slučaju ozbiljne prijetnje liberalno-demokratskoj pravnoj državi prisutna je u ranim djelima Carla Schmitta, koji upozorava da je državno-pravni dio ustava njegov nepolitički dio.² Ovo razlikovanje pravnog i političkog dijela ustava, makako ustav inače bio oblikovan, ostalo je teoretski mjerodavno za niz poslijeratnih političkih teoretičara. Tako Wolfgang Böckenförde obrađuje odnos između prava i politike kao *granični pojam: Ustavnotvorna vlast naroda — granični pojam ustavnog prava* naslov je njegove studije. »Povezivanje prava s predpravnim datostima, problem nedostajuće karike između normi i stanja stvari nužno je nazočan u svakom ustavu.«³ Na toj granici, između političkog i pravnog dijela ustava, zbivaju se politički procesi. Na toj granici s dobrim razlogom izbijaju krize, jer ako pravne i političke snage države kao političkog jedinstva zaspnu, dolazi do nepoželjne erozije ustava izazvane ili snagama koje teže drukčijem porijeklu ili zapadanjem političkog života u apatiju.⁴ S takvom se procjenom situacije slaže i Hermann Lübbe kada oprezno napominje: »Što manje promjena to bolje, ali nipošto načelno protiv promjena.« S tim ograničenjem političkog slaže se i Klaus von Beyme. On je, doduše, bio protivnik poslijeratnog neošmitijanizma, te je smatrao da prenamaglašavanje izvršne vlasti, nasuprot interesno razjedinjenoj zakonodavnoj vlasti, nije dalo pravih umirujućih rezultata. S druge strane, on se ipak zalaže protiv radikalne *dekonstrukcije* političkoga kad kaže: »Teorija politike ne može biti samo 'dekonstrukcija'. Ona je to mogla biti u lijepim vremenima osamdesetih godina, kada su se zapadne demokracije brzo oporavile od naftne krize... Nadolazeći izazovi realnoj politici bit će zacijelo drukčije prirode: Katastrofe, migracijske plime nepoznatih razmjera, ekonomske krize mogu veoma brzo probuditi potrebu za teorijama upravljanja.«⁵

U autore koji su bili inspirirani Schmittovim razlikovanjem pravnog i političkog dijela države ubraja von Beyme i ranog N. Luhmanna: »Rani se Luhmann, u svojoj predpoetičkoj fazi, jako naslanja na Schmittov decizionizam.«⁶ To se napose odnosi na njegovo određenje *političkog koda*, koji svojom binarnom nedijalektičkom strukturom otvara put u strategiju medijskog razlikovanja politike i prava, što kod američkog antropologa Jacka Goodya dolazi do izražaja pod natuknicom *dekonstelacija*.

² Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, Duncker/Humboldt, Berlin 1970, str. 125—128.

³ E. W. Böckenförde, *Staat, Verfassung, Demokratie*, Suhrkamp Bd. 953 1991, str. 92.

⁴ Böckenförde, *ibidem*, str. 100.

⁵ Klaus von Beyme, *Theorie der Politik im 20. Jahrhundert*, Suhrkamp Bd. 969, 1991, str. 356.

⁶ Beyme, *ibidem*, str. 250.

Posve je jasno da pri takvu razlikovanju prava i politike izvanredno stanje, građanski i međudržavni rat imaju svoje sistemsko mjesto baš između prava i politike. Tamo gdje ne uspije pravna dekontekstualizacija političkog dijela države, dolazi do nasilnog razaranja postojećeg ustava. Ovim smještanjem rata u sredinu između pravnog poretka i predpravne politike u smislu ustavotvorne moći političkog naroda pokušalo se izbjeći egzistencijalističko određenje političkog iz odnosa prijatelj—neprijatelj. Dakako, postoje mnogobrojni putovi očitovanja ustavotvorne moći naroda, i građanski je rat samo jedan od njih. Svim drugim putovima nastoji se ustavotvorna sila ograničiti i kanalizirati, ali nipošto isključiti.⁷ Za Böckenfördea ovdje se postavlja odlučno pitanje čiji je smisao naposljetku u tome da se izbjegnu Schmittovi decizionistički zaključci. Pitanje glasi: Ako se najviše državno pravo, ustav, ne može izvesti iz prava jer bi to bio čisti *autizam*, smije li se pretpostaviti da je ustavotvorna vlast normativno prazna? Ako političko ne proizlazi iz egzistencijalne borbe prijatelja i neprijatelja, ako ono nije odluka *ex nihilo*, što onda jest? Iz kojeg izvora crpi ustavotvorna vlast svoje snage? Iz ove stiske ne nalazi Böckenförde pravi antišmitovski izlaz, već se vraća u isti onaj položaj iz kojeg je Schmitt prispio do svoje kritike svakog argumentativnog postupka kao autističkog.⁸ Böckenförde doslovno kaže: »Pozivanje na božanski poredak svijeta kao temelj prava... u modernom je svijetu napušteno i zamijenjeno pluralizmom različitih shvaćanja, od kojih ni jedno samo po sebi ne može pretendirati na obvezatnost. U takvu položaju postaje odlučujuće duhovno-kulturno naslijeđe što ga pronosi nacija. To se naslijeđe može održati živim kroz generacije i tako steći čvrsto tlo, ali može se raspliniti i propasti. Posezanje za vrijednostima ili temeljnim vrijednostima... nimalo ne pridonosi stabilizaciji. Jer 'vrijednosti'... označavaju nazočni ili postulirani konsenzus, ali ga ne mogu iz sebe samih obrazložiti.«⁹ Bjelodano je da, napusti li se Schmittov egzistencijalistički decizionizam, lako se prispijeva u *circulus vitiosus* argumentativnog autizma. Ustav i pravo pokušava se izvesti iz politike, a politiku iz duhovnog naslijeđa nacije. Naposljetku se prispijeva do zaključka, koji Böckenförde čestito navodi, da se političko i ustavotvorna vlast ne mogu duhovno ili vrijednosno utemeljiti, jer važi upravo obrnuto, duhovno naslijeđe naroda je posebni literarni prikaz političkoga. Takvo literarno i ostalo duhovno prikazivanje političkoga ne može političko bez ostatka ni odrediti ni iscrpiti.

U čemu je problem unutar prikazane topografije? Na granici između prava i politike dolazi do kriza koje mogu prerasti i u građanski rat, ne samo unutar neke postojeće suverene države, nego još mnogo prije u međunarodnoj areni, gdje je međunarodno pravo, kako se čini, samo nepouzdan provizorij.¹⁰ Na toj granici, u tom međuprostoru, ili crnoj rupi (Luhmann), prema tim teorijama, smješteno je

⁷ Böckenförde, ibidem str. 101. I u Hrvatskoj smo 1990. godine bez nasilja donijeli novi demokratski ustav.

⁸ Carl Schmitt, *Politische Theologie II*, Duncker/Humblot, Berlin 1970, str. 114.

⁹ Böckenförde, ibidem str. 112.

¹⁰ »Pitanje povezivanja *pouvoir constituant* na međunarodno pravo ostaje ovdje izvan razmatranja«. Böckenförde, ibidem str. 109.

političko. Općenito priznata uloga politike jest ovladavanje krizama koje neprekidno tinjaju na toj granici. Za ovladavanje tim krizama brinu se u naše doba dvije utjecajne strategije: *Prva* nastoji uigrati kanalizirane, kontrolirane, miroljubive i u tom smislu *permanentne političke promjene* ustava i time *neutralizirati* prijeteci građanski rat; *druga* nastoji predpravne političke pritiske na ustav neutralizirati uz pomoć sekundarnih tehničkih, ekonomskih, duhovnih i drugih odnosa prema svijetu, a njih same depolitizirati. Politici stoga preostaje zadatak da se sredstvima demokratskih političkih većina zalaže za ovladavanje kriznim situacijama. Da bi se pak građanskog pojedinca zaštitilo od gubitka njegova jednoglasnog identiteta koji je ugrožen novovjekovnim univerzalizmom istine i industrijskim konfeksionalizmom na anonimnost i bezličnost još i od bezlične demokracije brojki uskraćuju se kvantitativnoj demokraciji ustavnim aktom sva ovlaštenja u stvarima koje se tiču osobnog identiteta građana.

Jesu li nam sve te depolitizacije, neutralizacije, kanaliziranja, dekonstrukcije i dekonstelacije politike pomogle da doživimo miran završetak našeg stoljeća? Nažalost, ne! Labavim razlikovanjem rata i politike (rat shvaćen samo kao nastavak politike drugim sredstvima) te lociranjem tih pojmova na granicu s pravom, zaboravilo se da rat u smislu *bellum omnium contra omnes* pripada biti neraspodijelive moći slobode tj. biti građanskog čovjeka: »Građanin, smatra Koselleck, koji je osuđen na svoju nepolitičku ulogu, traži utočište u utopiji. Ona je bila indirektna politička moć (potestas secunda) kategoriziran, u čije je ime srušena apsolutistička država... Iz svoje zdvojnosti što ne može spoznati bit moći utječe građanin golom nasilju. On uzurpira moć s griznjom savješću moralista koji drži da je smisao povijesti učiniti moć posve suvišnom.« Zaključujući, Koselleck nastavlja: »Građanski rat pod čijim zakonom i danas živimo, bio je doduše spoznat ali omalovažen filozofijom povijesti... dakle tipično građanskim indirektnim odnosom prema politici...«.¹¹

Čini se da najvjerniji od svih šmitovaca, Reinhard Koselleck, ima pravo. Indirektni odnos prema politici u smislu novovjekovno prerađene *potestas secunda*, koja je osviještena u doba velikih religijskih ratova, proširila se u dugom poslijeratnom razdoblju, od 1945—1991, od religijske na mnoge druge funkcirajuće i fingirajuće drugorazredne sile: na moral i povijest, vjeroispovijest i narodnost, duh i nagone, ekonomiju i tehniku... S iskustvom zbiljskog rata između Hrvatske i Srbije te Bosne i Srbije nalazimo se na kraju svih tih pokušaja neutralizacije, kanaliziranja, kompenzacije rata i politike sredstvima nadpolitičkih ili sekundarnih posredovanja (u smislu *tertium comparationis*) koja bi kao duh, tehnika ili ekonomija htjela odlučivati o ratu i politici, u suglasju s kasnom izjavom Carla Schmitta: *cuius economia eius regio*.¹² Nasuprot tome, valja reći: Politika nije samo granični pojam prava, ona nije ni jedini uzrok ni područje ustavno-pravnih kriza koje iz ma kojeg uzroka mogu izbiti. Politika je posebna kultura koja razumije samosvojnu semantiku moći. O načinu na koji se politika ophodi s moći, iz načina kako je razumije i gdje je otkriva ovisi hoće li se moć izroditi u golo nasilje, ili će smisljeno prijeći u pravo. U skladu

¹¹ Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise*, Suhrkamp Bd. 36, 1973, str. 155—157.

¹² Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde*, Duncker/Humboldt, Berlin 1950, str. 285.

s Luhmannovim daljnjim razvitkom Schmittova egzistencijalnog određenja političkog, to znači da se moć i nasilje, politika i pravo nikada ne mogu neutralizirati u nekoj višoj duhovnoj ekumeni, već da ti različiti odnosi prema svijetu i različiti oblici djelovanja ostaju uvijek ono što jesu, a da se jedino drukčije međusobno semantički ranžiraju. Moramo se oprostiti od iluzije da je opasnost prijelaza moći u nasilje jednom zauvijek uklonjena. Više se ne možemo nadati da se uz pomoć sekundarnih ekonomskih, pravnih, tehničkih, duhovnih, filozofskopovijesnih sredstava može efikasno i konačno spriječiti *regresivni progres*. Padovi su posve mogući, jer su propali svi pokušaji neutralizacije moći, nasilja i politike uz pomoć sekundarnih indirektnih sredstava, a nikakvo tehničko, ekonomsko pa ni duhovno jedinstvo Evrope ili svijeta ne može zamijeniti političko rješavanje političkih problema, niti definitivno otkloniti ratnu opasnost. Na moje panično pismo o prijetećoj životnoj i ratnoj opasnosti ovdje, usred Zagreba, ali i u Evropi dobio sam od kolege von Beymea utješno pismo: »Trojanskog rata neće biti' glasi naslov jedne Giraudouxove drame. To vjerujem i za treći svjetski rat«. Drukčije argumente čitamo kod Hermanna Lübbea: »Tehnički dovršeno sredstvo proždrla je svoju svrhu. Rat kao tim sredstvom nastavljena politika drugim sredstvima time je odstranjen. Ono što je bilo zamišljeno kao medium instrumentalne perfektizacije rata baš je sâm rat kao sredstvo Politike učinilo neraspoloživim«. ¹³ Suprotno tome, Schmitt tvrdi: »Tehnička sfera prividno je sfera mira, razumijevanja i pomirenja... Velike mase industrijaliziranih naroda slijede danas još uvijek sumornu religiju tehnike... jer vjeruju da su u njoj našli apsolutnu neutralnost koju se tražilo stoljećima, a s kojom prestaje rat i započinje univerzalni mir. Međutim, tehnika ne može učiniti ništa drugo već potencirati i rat i mir, ona je za oboje podjednako spremna...« ¹⁴

Smatramo da se neutralizacija moći, nasilja pa čak i politike (kao totalne) ne može provesti sekundarnim ekonomskim, tehničkim, religijskim, kulturnim, duhovnim sredstvima. Takva nadpolitička ili predpolitička uopćavanja ne razumiju osobitu semantiku moći i zato ne mogu odigrati ulogu *tertium comparationisa* u stvarima moći i nasilja. S onu stranu takvih surogatnih viših jedinstava postoje suprotnosti moći i nasilja, dalje i to intenzivnije što se pod kapom takvog »bezkonfliktnog« *tertium comparationisa* osjećaju ugroženi u svojoj vlastitosti. ¹⁵

II

Izvođenje je dosad bilo vođeno i orijentirano primjerima neoliberalnih pozicija koje su u osnovi polemički usmjerene protiv Schmittova antiliberalizma, političkog egzistencijalizma i, naravno, protiv neposredne ili direktne demokracije. Ostalo je

¹³ Hermann Lübbe, *Der Lebenssinn der Industriegesellschaft*, Springer Verlag Berlin 1990, str. 183.

¹⁴ Carl Schmitt, *Positionen und Begriffe*, Duncker/Humboldt, Berlin 1988, str. 129—131.

¹⁵ C. Schmitt, *Positionen und Begriffe*, str. 132 »Jer život se ne bori sa smrću niti duh s neduhovnošću. Duh se bori protiv duha, život protiv života, a iz snage integralnog znanja nastaje poredak ljudskih stvari (ab integro nascitur ordo)«.

donekle nejasno zašto se u središtu tih kritika nalazi određenje političkoga iz odnosa prijatelj—neprijatelj. Tome se ne treba čuditi: Rat u smislu *bellum omnium contra omnes* počiva u temeljima novovjekovnog određenja čovjeka kao slobodnog bića koje utemeljuje samoga sebe. Političko se, naravno, ne može identificirati s ratom niti iz njega izvesti. Politika je u novom vijeku posebna kultura ophođenja s tom najvećom opasnošću. Ona je ratom, dakako, aficirana, ali rat se ne može odrediti kao nastavak politike, drugim sredstvima, već kao rastanak od svake politike. Rat i politika dva su neotkloniva odnosa među ljudima. Nad njima ili među njima ne postoji neki *tertium comparationis*, neko miroljubivo čovječanstvo, neki novi svjetski poredak ili svjetska organizacija, univerzalna tehnika ili ekonomija, već samo smisljeni odnos koji, s jedne strane, pridonosi kultiviranju rata, a s druge kultiviranju politike. Moć preko noći može prijeći u nasilje ako politika ne uspije razumjeti očitovanja moći, ili ako joj ne uspije moć politički dekontekstualizirati, a to znači prevesti u politički medij. Nakon tog prevođenja i moć i politika ostaju i dalje postojati, ali iznutra izmijenjene.

Rat na Balkanu izbio je stoga jer je moć koja je tu vrebala politički krivo shvaćena. Ta je moć iz vlastite slabosti izbila u golo nasilje, u Evropi se, međutim, neprekidno spekuliralo s procjenama njene snage. Iz krive procjene *nemoći* jugoslavenske države i još nemoćnije Srbije uglavinjali smo u rat. Nakon prve godine rata postalo je odjednom i Evropi jasno da nisu ugroženi i djelomično srušeni mostovi na Dunavu i Savi, nego da je u opasnosti mnogo bitniji Traiectum ad Mosam i tako je Schmittova kritika sekundarnih snaga kao sredstava kultiviranja rata opet postala aktualna. O njegovu antiparlamentarizmu i antiliberalizmu najčešće se govorilo kao o unutarnjoj političkoj opasnosti po liberalno-demokratski poredak suverenih država. »Pitanje povezivanja *pouvoir constituant* na međunarodno pravo, što predstavlja posebni problem, ostaje ovdje izvan razmatranja«, kaže Böckenförde.¹⁶ Ono što Böckenförde ostavlja izvan pažnje naglašenije je u *Prijedlozima za daljnji institucijski razvoj Evropske zajednice*.¹⁷ Tamo čitamo: »Evropska se zajednica, kao jezgra Evrope, mora stoga dalje razvijati u pravcu političke unije. Za to joj je potreban ustav... Proces ujedinjavanja Evrope stvorio je oblike svijesti koji se opiru povratku u nacionalističke egoizme¹⁸ ... Predviđeni je ustav, povijesno gledano, jedinstven projekt: Države, čiji je stupanj privrednog razvoja još različit, čije su političke tradicije različite i ne mogu se temeljiti na zajedničkom jeziku, niti na spajajućem nacionalnom osjećaju, odvažuju se ustavom na odlučan korak k Evropskoj

¹⁶ Böckenförde, ibidem str. 109.

¹⁷ Usporedi, *Wie Europa verfasst sein soll*, Bertelsmann Stiftung Gütersloh 1990, *Politička misao* br. 1. 1991, Zagreb str. 7—42. Autori: Karl Dietrich Bracher, Ulrich Eveling, Meinhard Hilf, Peter Graf Kielmansegg, Hermann Lübke, Werner Maihofer, Joseph Rovau.

¹⁸ »U mjeri u kojoj se u Evropi, iako polako, počinju uspostavljati nadnacionalne državne političke zajednice, slabi i uloga nacionalne države kao singularnog subjekta svih političkih suverenosti. Ono što se oslobada slabljenjem snaga te identifikacije ide u prilog regionalizmu a nadamo se, i Evropi«. U *Die Identität Europas* Schriftreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Band 225, str. 205.

uniji.¹⁹ Iznemada je propuštena velika prilika da taj odlučujući korak bude učinjen: sprečavanje ili brzo ovladavanje ratom na Balkanu mogao je biti pravi korak u pravcu evropske političke unije. Umjesto toga, Evropa se poslužila sekundarnim sredstvima pa tako sada mora užurbano sanirati Traiectum ad Mosam, a rat na Balkanu je na temelju Fisher-Williamsove podjele ratova cinički proglašen *dog-fight* i gurnut na tekuću vrpcu konferiranja. Tako je Carl Schmitt postao još jednom aktualan posebno svojom zbirkom studija *Positionen und Begriffe*,²⁰ te studijom *Die Wendung zum diskriminierenden Kriegsbegriff* iz 1938. godine.²¹

Evropa je propustila priliku da na vlastitom tlu nastupi kao *pouvoir constituant*. Iz kojih iskustvenih i teorijskih razloga? Prema Schmittu, kojeg u tom pogledu slijedi i Böckenförde, zato jer Evropa nije političko jedinstvo jednog političkog naroda, nego savez nepolitičkih, indirektnih: pravnih, ekonomskih, tehničkih, a prema sastavljačima evropskog ustava, i duhovnih veza. Zbog toga što ona nema političkog ustava, Evropa u balkanskom ratu nije mogla ni nastupiti kao neutralna mirotvorna snaga i autoritet. Kada se naknadno uvidjelo da Srbija upravo na temelju uvida u interesno razjedinjenu Evropu može neograničeno raditi na svojoj stvari, došla je na potez i praevropska republikanska politička tradicija. I Englezi i Francuzi došli su do zaključka da bi bilo prejeftino žrtvovati Traiectum ad Mosam pod pritiskom malog srpskog imperijalizma usred Evrope. Republikanski interesi Evrope postali su iznemada virulentni, jer se uvidjelo da liberalno-demokratski uravnotežene snage nisu jedino političko sredstvo ostvarivanja evropskih interesa. Odluka iz Brocket Halla, da se Jugoslaviju isključi iz Ujedinjenih naroda, znak je da je doprla do svijesti opasnost od propasti nekadašnje Lige naroda. A upravo je Liga naroda i njena bespomoćnost u čitavom razdoblju između dva rata bila pravi povod Schmittova antiliberalizma, nacionalizma pa i njegove teorije o prijatelju i neprijatelju.

Ponovit ćemo u najkraćim crtama Schmittovo oertavanje liberalno-demokratske bespomoćnosti pred krajnjom egzistencijalnom ratnom opasnošću kako bismo svom ozbiljnošću predočili opasnosti od rata koji bi se mogao preliti preko granice Balkana. Pitamo se s onu stranu *pro et contra* Schmitta, je li on svojim međunarodno-pravnim pojmovima pogodio položaj Evrope nakon prvoga svjetskog rata i do koje je mjere danas mjerodavan za bespomoćnost Evropske zajednice prema ratu na Balkanu. Postojeća evropska politička bespomoćnost prema ratu na Balkanu potječe, poslužimo se dijagnozom Hermanna Hellera,²² od viška političke moći Evropske zajednice s kojom nitko ni politički ni organizacijski, ni demokratski, ili drukčije ne raspolaže. Taj višak moći, a ne povijesno iskustvo ili evropski duh, traži sebi političku organizaciju, ustav, ali ga u ovom trenutku ne nalazi, zato što evropske

¹⁹ *Wie Europa verfasst sein soll*, str. 5—11.

²⁰ Usporedi: C. Schmitt, *Positionen und Begriffe*.

²¹ Usporedi: C. Schmitt, *Die Wendung zum diskriminierenden Kriegsbegriff*, Duncker/Humboldt, Berlin 1988.

²² Hermann Heller, *Staatslehre*, Leyden 1971.

političke snage nemaju uši za semantiku te nove moći. Neraspoloživost te, već postojeće, moći je, u Schmittovu duhu rečeno, istočni grijeh liberalne demokracije: ona se boji moći! Evropa nije mogla spriječiti rat na Balkanu ne zato što nije dovoljno jaka, nego zato što ne raspolaže, a možda i ne želi raspolagati, svojom velikom moći.

Evropsko zakazivanje danas bilo je za Schmitta zakazivanje Lige naroda jučer. Jer Liga naroda bila je labava organizacija država u smislu *pacta sunt servanda*. Što se više Vajmarska republika razvijala u pravcu autoritarne i totalne države, to jače se i Carl Schmitt orijentirao na kritiku pluralističke liberalne demokracije kao teorije i političke prakse svjetske dominacije zapadnih saveznika i Amerike. Ako u nekoj suverenoj državi, kaže Schmitt, neka socijalna ili politička grupa pri sebi koncentrira političko odlučivanje, u tim okolnostima druga područja ljudskog života mogu biti depolitizirana. Time je i politički pluralizam istjeran iz države, a ostaje još samo »dužnost prema državi«,²³ kao onoj moći koja u Hobbesovoj tradiciji može spriječiti građanski rat. Ako je pluralizam istjeran iz države, tada on svoj nered i zbrku može provoditi samo na međunarodnom području. A tako i jest u optici kasnog Schmitta: »Pluralnost država kao političkih jedinstava različitih naroda jest prema tome pravi izraz ispravno shvaćenog pluralizma... nad tim pluralizmom država lebde, dakako, univerzalistički pojmovi Boga, svijeta i čovječanstva, ali oni čuvaju svoj dignitet samo ako ostaju na svojoj visini, inače važi: Tko kaže čovječanstvo, taj želi prevariti.«²⁴

Omraženi liberalizam time je gurnut u međunarodnu arenu u okrilje Lige naroda. Schmittova trajna kritika liberalizma i parlamentarizma, koja je svoj prvi vrhunac dostigla u spisu *Politische Theologije* (1922), doživjela je svoj drugi međunarodni klimaks u spisu *Die Wendung zum diskriminierenden Kriegsbegriff* (1938), i s rezignacijom završila predgovorom poslijeratnom izdanju utjecajnog spisa *Die Begriffe des Politischen* (1963): »Evropski dio čovječanstva živio je donedavna u razdoblju čiji su pravni pojmovi bili posvema skovani od države i pretpostavljali državu kao model političkog jedinstva. Razdoblje državnosti ide sada svom kraju. O tome više ne treba gubiti riječi.«²⁵ Kasni Schmitt nema u vidu samo nadržavni karakter bivše Lige naroda, nego i Ujedinjene narode kao njena nasljednika, a zatim dakako i Evropske zajednice, koja se razvija u pravcu nadržavne organizacije *sui generis*.

U središtu prvotne kritike i potonje rezignacije pluralističkom liberalnom demokracijom kao svjetskim poretkom (ostavimo po strani je li takav poredak svijeta uopće moguć) nalazi se trajno sumnjičenje liberalno-demokratske težnje prema *neutralnosti* kako države kao političkog jedinstva naroda, tako i međunarodnih organizacija poput Lige naroda i Ujedinjenih naroda zbog prikrivenih aspiracija za vlašću. Pojam neutralnosti, bilo pojedine države u odnosu na unutarne političke snage, bilo međunarodnih organizacija, kritizira i difamira Schmitt kao *ideologiju moći* koja

²³ C. Schmitt, *Positionen und Begriffe*, str. 145.

²⁴ C. Schmitt, *ibidem*, str. 142-143.

²⁵ C. Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Duncker/Humboldt, Berlin, 1963, str. 10.

sekundarnim sredstvima za sebe svojata poziciju nepristrana suca (*tertium comparationis*). Prikrivanje aspiracija za moći pomoću neutralnosti počiva na tipično građanskoj depolitizaciji političkog pomoću sekundarnih ekonomskih, pravnih, tehničkih, duhovnih, moralnih sredstava. Budući da iza svih tih sekundarnih odnosa prema svijetu neprekidno vreba viša ili izravna politička moć, Schmitt je smatrao svojom zadaćom da tu jedinu mirotvornu moć razotkrije, a sve druge moći koje se skrivaju od politike, a ipak se u nju miješaju, ismije.

Schmittov pojam neutralnosti nema stoga ništa zajedničko s tekućim pojmovima neutralne pravne države s pojmom depolitizacije, dekonstrukcije politike ili političke dekonstelacije rata. Njegov pojam neutralnosti stoji u funkciji pojma rata.²⁶ Kao što se odlučuje o ratu, tako se donosi i odluka o neutralnosti, smatra Schmitt. U njegovoj podjeli vrsta neutralnosti može se slučaj rata između Hrvatske i Srbije naći pod točkom C. »Jednoznačna nadmoć neutralnih snaga nad zaraćenima: Tu mogu jaki neutralci slabim zaraćenima dodijeliti prostor za ratovanje. U čistom obliku riječ je pojmu »pseće tuče« (dog-fight) koji je sir John Fisher Williams uveo u međunarodno pravo.«²⁷ Pri nabravanju različitih vrsta neutralnosti, Schmitta, dakako, zanima ponajprije kritika liberalno-demokratskog shvaćanja neutralnosti, naimo mogućnost podijeljene, potrečinjene i raščetvorene neutralnosti,²⁸ tako da naposljetku više ne postoji razlika između rata i mira, pa stoga i pojam neutralnosti postaje sporan. Do zbrke ovih pojmova dolazi, prema Schmittu, stoga što postoji čitava lista sekundarnih snaga (*potestas secunda*) koje uz političke tj. međudržavne ratove dopuštaju još brojne ekonomske, pravne, propagandne, ideološke i ine ratove i neutralnosti. S takvim se sekundarnim ratovima i neutralnostima postupalo sankcijama protiv Italije 1935. godine u doba talijansko-abesinijskog rata. Tako države stoje na udaru različitih vrsta sankcija. Hrvatska ne smije uvoziti oružje. Različite države odnose se različito prema tim sankcijama. S različitim se sekundarnim sredstvima nastoji ovladati ratom i pritom se dopušta da rat i dalje bjesni posve neovisno o općeljudskom i mirotvornom naklapanju.

Nametnute sankcije, međutim, isto kao i u slučaju Italije, stalno se krše, i to iz dobrih liberalno-demokratskih razloga: privreda i drugi privatni pa i povijesni razlozi i interesi nisu pod kontrolom službene državne politike prema načelima liberalne demokracije. Političko okončanje rata moglo bi se, prema Schmittu, izvesti pravednim ratom protiv Srbije kao agresora, a to bi u postojećim uvjetima bilo moguće samo ako bi se Srbija isključila iz svih međunarodnih organizacija i zatim osudila zbog zločina prema čovječanstvu. U tom pravcu govori i ženevski zapisnik iz 1924. godine, što ga je, pod naslovom *Outlawry of Aggressive War*, komentirao James. T. Shotwell. On je agresivni rat označio zločinom, ali je u skladu s diskriminirajućim pojmom rata za zločin optužio jedino državu. Sankcije nisu potpale pod krivično pravo, već su bile isključivo ekonomske.²⁹ Danas se postupa prema

²⁶ C. Schmitt, *Positionen und Begriffe* str. 250.

²⁷ Ibidem, str. 250.

²⁸ Ibidem, str. 252.

Srbiji jednako kao prema Njemačkoj nakon prvoga svjetskog rata: car i vladajući politički vrh bili su proglašeni ratnim zločincima, ali ne i njemački narod. S cyničko romantičarskim preziranjem zbilje današnji srpski radikali očekuju raspad zamišljene evropske političke unije pa čak i Ujedinjenih naroda. Oni očekuju ponavljanje situacije s Ligom naroda, kako bi dobili slobodne ruke za totalni rat protiv Bosne i Hrvatske. Pa ipak, povijesne se situacije ne ponavljaju doslovno. Carl Schmitt, prorok drugoga svjetskog rata nije, nadajmo se, prorok trećega svjetskog rata.

U svojoj kritici politički neutralne liberalno-demokratske države i jednako oštre kritike liberalno-demokratskog međunarodnog pravnog poretka ostao je u svojoj argumentaciji za čitav korak prekratak: On je vidio samo onaj republikanizam koji se odnosi na nacionalnu državu, a ne i evropski republikanizam, a da o egzistencijalnoj potrebi za sistemom svjetske sigurnosti i ne govorimo. Svojom oštrom kritikom diskriminirajućeg pojma rata htio je pokazati sve suprotnosti liberalno-demokratski organizirane zajednice naroda (država). Tako organizirana zajednica (Liga naroda) može sebi neosporno dopustiti da njene članice, Abesinija i Italija jučer (1935) Hrvatska i Srbija danas, vode pravi oružani rat, a da ostali članovi zajednice i nadalje trguju s obje zaraćene strane; takva organizacija može podnijeti okolnost da unutar iste organizacija jedne članice ne priznaju druge: Slučaj Švicarske i Kraljevine Jugoslavije koje nisu priznale SSSR kao punopravnog člana Lige naroda; takva organizacija, naravno, dopušta »... da o pitanju smije li tadašnja Austrija (1931) pristupiti carinskoj uniji s Njemačkim Reichom postaje odlučujući glas Kabanca (Bustamente-a) pri stalnom međunarodnom sudu.«³⁰

Schmitt je također pokazao da je unutarnjepolitički neutralna pravna država na berlinskom kongresu 1878. bila procijenjena kao »normalna i homogena« i da su tada, pod vodstvom Disraelija, novonastale balkanske države preuzele obavezu zaštite religijskih i narodnih manjina. Što je ostalo od svega toga nakon 130 godina: Genocid i kulturocid! Među standarde tako shvaćene normalne države danas spada priznanje ljudskih prava, pluralistička demokracija, slobodna tržišna privreda, privatno vlasništvo, slobodan tisak, a tko krši te norme normalnosti, izlaže se opasnosti miješanja trećih sila. To, prema Schmittovoj podrugljivoj formulaciji, dovodi do: »... prirodnog miješanja svih u sve.«³¹ Dakako, to miješanje izvana odigrava se posredstvom nepolitičkih sekundarnih snaga: »Ako privatni državljani neutralne države (u našem slučaju rata sa Srbijom članovi Evropske zajednice) jednu od dviju zaraćenih država ekonomski, komercijalno ili financijski podržavaju, to je sa stajališta međunarodnog prava nevažno s obzirom na neutralnost države kojoj pripadaju.«³² Rastezljiva ničija zemlja između primarnih i sekundarnih snaga omogućuje da »... prekršioi blokada i krijumčari ne prave međunarodno-pravne prekršaje jer nisu ni

²⁹ Usporedi: C. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, str. 246–247 Duncker/Humbolt, Berlin 1988.

³⁰ C. Schmitt, *Positionen und Begriffe*, str. 295.

³¹ Carl Schmitt, *ibidem*, str. 295.

³² C. Schmitt, *ibidem*, str. 289.

subjekti međunarodnog prava. Stoga tu nastaje značajan prazni prostor, pravna ničija zemlja između međunarodnog i unutardržavnog prava.³³

Toliko, u najkraćim crtama, o Schmittovoj kritici liberalno-demokratskog modela u području međunarodnog prava. Njegove misli o reinterpetaciji Monroeove doktrine u univerzalističku doktrinu koja čitavu zemlju pretvara u bojište mogućih primarnih i sekundarnih intervencija, ostavljamo ovdje po strani.

Liberalna demokracija kao model političke i ekonomske organizacije zapadnoga svijeta, za koju se i mi opredjeljujemo, bila je sve do naših dana uspješna. To je priznao i kasni, rezignirani, Schmitt. Ona je u svakom pogledu bila bolja od komunističke i fašističke totalitarne države s njezinim totalnim ratom i totalnom neutralnošću.

Na aktualizaciju Carla Schmitta, teoretičara međunarodnog prava, pokrenule su nas neporecive analogije naše situacije s onom koja je vladala Evropom nakon prvoga svjetskog rata do kobne 1939. godine. Na našem se užasnom primjeru vidi da se rat na Balkanu sredstvima liberalno-demokratskog modela nije mogao ni spriječiti, ni brzo okončati. Ta blamaža svih evropskih snaga, pa i onih na Balkanu, ne daju nipošto za pravo antiliberalnom teoretičaru međunarodnog prava Carlu Schmittu. Evropsko se građanstvo već odavna odlučilo da pod politikom ili političkim razumije slaganje različitog sa svim neuklonivim razlikama. Umjesto toga, Schmitt je smatrao da se svaka različitost među ljudima naposljetku izrođuje u egzistencijalno zaoštreno neprijateljstvo i u toj borbi neprijatelja vidio je bit političkoga. Naposljetku se uz pomoć Schmitta ipak pokazalo da slaganje različitosti među ljudima politički uspijeva ne samo zato jer u najdubljoj univerzalističkoj i autističkoj dubini razlika među ljudima i nema, jer smo naposljetku svi djeca Božja, već uprkos tome.

Političko je, prema našem evropskom iskustvu, i sada, na kraju krvavog 20. stoljeća, suigra različitih snaga koja ne može miroljubivo završiti isključivo uz pomoć klasičnog liberalno-demokratskog modela. Taj model upravljanja kriznim situacijama mora se usavršiti elementima praevropskog *republikanizma*, u protivnom ćemo završiti u onoj mizeriji u kojoj se Evropa našla između dva velika rata.

Zaključak

Carl Schmitt je zastupao tezu da je građanski rat bit liberalne demokracije. Određenje političkoga iz odnosa prijatelj—neprijatelj bilo je egzistencijalističko radikaliziranje i aktualiziranje Hobbesova načela o ratu svijtu protiv svih. Za ovako određeno ustrojstvo liberalno-demokratskog društva i države važi da je rat između građana jedne države kao i rat među državama podjednako neizbježan kao i neraspoloživ. Reinhart Koselleck je u takvoj procjeni biti građanstva bio i ostao draistično otvoren. Prema njemu, i danas živimo pod znakom građanskog rata koji se

³³ C. Schmitt, *ibidem*, str. 290.

vodi svim primarnim i sekundarnim sredstvima, dakle u stanju u kojem se više jasno ne razlikuju ni rat, ni mir, ni neutralnost. Niz autora pokušavao je nakon 1945. godine svim sredstvima sanirati i dovesti pod bilo kakvu kontrolu nepodnošljivo stanje stalne napetosti. Najiskrenije se pokušavalo osigurati unutardržavni i međudržavni mir. Uprkos svim pa i takozvanim postmodernim pokušajima nakon 1945. godine živjeli smo u Evropi u stanju neprekidne ratne opasnosti: DDR 1953, Mađarska 1956, Čehoslovačka 1968, Francuska u doba Raula Salana 1961/62, Hrvatska 1971. Na kraju ovog dugog razdoblja građanskih ratova imamo danas i prvi međudržavni rat između Hrvatske i Srbije, Bosne i Srbije.

Izravno vojno intervenirati u »psećoj tuči« na Balkanu u ime visokih načela liberalne demokracije u Evropi nitko se ne usuđuje. Protiv vojnog upletanja govore poslijeratna iskustva s evropskim krizama. Sve su bile riješene uz pomoć sekundarnih sredstava. Završetak hladnoga rata proglašen je trijumfom strateške primjene sekundarnih sredstava. Odjednom, međutim, mnogo hvaljena sekundarna sredstva više ne djeluju i to zato što više ne stoje pod komandom prešutnog političkog konsenzusa evropskih država. Držalo se da je hladni rat dobiven i u istom se trenutku uvidjelo da se više ne raspolaze političkim sredstvima kojima je dobiven. Umjesto da se zajedničkom voljom i dosljednom primjenom sekundarnih sredstava rat smjesta zaustavi, spoznalo se da su najviši zajednički interesi, naime sporazum iz Maastrichta, ugroženi očitovanim nedostatkom političkog konsenzusa. Političari sada moraju, ako je to još moguće, sanirati Traiectum ad Mosam, a politolozi s republikanskim dokaznim materijalom moraju konstruirati širi krov razjedinjenim sekundarnim snagama i tako pripremiti jednu novu Evropu koja se ocrtava na ničijoj zemlji završenog hladnog rata. Da li je Balkan dio Evrope, sada se najbolje vidi iz Evrope same. Neposredno se iskusilo da je Evropa zaista ekonomski, tehnički, povijesno, svjetonazorno, moralno, religijski, kulturno najuže povezana, ali da u ozbiljnom slučaju rata tim sekundarnim snagama politički ne raspolaze, jer na kraju krajeva njima i ne želi politički raspolagati. Tako stvari ovog trenutka izgledaju.

Raspad sekundarnih sredstava pri njihovoj primjeni u prijekom slučaju balkanskog rata doveo je u pitanje i integrativnu funkciju tih sekundarnih snaga. Te snage treba ponovno dovesti u stanje republikanskog konsenzusa, jer u protivnom neće biti kraja raspadanju željenog evropskog političkog ustava. Za to je sada potrebna nova smjelost u traženju putova u drukčiju Evropu, u kojoj će sekundarne snage ponovno djelovati povezujuće a ne razjedinjujuće.

Je li užasni balkanski rat bio neizbježna cijena tog iskustva na kraju 20. stoljeća?

Ustavotvorna moć nove Evrope, koja mora ostati sačuvana u raznolikosti svojih kultura, može se razviti u političku veličinu u smislu političke *res publicae europaeanae* samo s republikanskim uvidima. Sada je na dnevnom redu republikanska korektura liberalne demokracije koja će sačuvati evropska obilježja te neće zapasti ni u bezlični amerikanizam ni u vlastitu komunističku ili fašističku bijedu. U protivnom, srljamo u novu katastrofu.

Davor Rodin

LIBERAL DEMOCRACY AND WAR

Summary

The author expounds Carl Schmitt's proposition that civil war is the essence of liberal democracy. The relationship friend-foe is the basis of Schmitt's definition of the concept of the political. In this way Schmitt has existentialistically radicalized and actualized Hobbes' principle of the war waged by everybody against everybody. If the set-up of liberal democratic society is defined in this way it follows that war between citizens of one state and war between states are equally inevitable as they are uncontrollable. Postwar experience with earlier European crises shows that they were all solved by secondary means. With the ending of the cold war, however, the much praised secondary means do not function any longer. The reason is that they are no more controlled by the tacit political consensus between European countries which is also directly demonstrated by the current war in the Balkans.